

ЯПОНСЬКІ ГРАМАТИЧНІ АНАЛОГИ ФУНКЦІЙ ІНФІНІТИВА УКРАЇНСЬКОГО СКЛАДЕНОГО ДІЄСЛІВНОГО ПРИСУДКА

О. І. Бондар (Одеса)

Зіставні дослідження з мовознавства найбільше надавали уваги вивченню або спільних рис для усіх мов світу, намагаючись відшукати мовні універсали, або різко відмінних рис, притаманних одній мові чи небагатьом. Цікавим є і проміжний, третій аспект зіставного аналізу - виявити і пояснити закономірності функціонування значною мірою поширених, але не універсальних мовних явищ, так би мовити, напівуніверсалий. Є чимало таких мовних явищ, за наявності чи відсутності яких усі мови можна поділити на дві чи кілька груп. Одним із таких граматичних підкласів є підклас дієслова - форма інфінітива. За винятком тих мов, де про частини мови взагалі не може йтися (кореневі та інкорпуючі), решту мов світу можна поділити на дві великі групи: 1) мови з інфінітивом і 2) мови без інфінітива. Так, до першої групи належать балтські мови, переважна більшість слов'янських, германських, романських та ін., до другої — болгарська, новогрецька, румунська, албанська та ін.

Для зіставного аналізу взято українську та японську мови: українська мова належить до мов із інфінітивом, японська ж мова неозначених форм дієслова не має. Оскільки українській мові притаманна розгалужена система інфінітивних функцій, що не може бути предметом дослідження в жанрі наукової статті, обмежимося лише функціональними можливостями інфінітива як компонента складеного дієслівного присудка.

В українській мові складений дієслівний присудок входить до функціонально-семантичного поля (далі ФСП) аспектуальності та ФСП модальності. Розглянемо стисло репертуар їх функцій.

Щодо ФСП аспектуальності, складений дієслівний присудок виступає одним із важливих синтаксичних засобів вираження функцій субполя фазовості: інхоативної (зачинальної), еволютивної (функції, що вказує на розгортання дії) та фінитивної (функції, що вказує на кінцеву фазу дії) [Бондар 1996, с. 115–116]. При цьому інхоативна функція виражається складеним дієслівним присудком за стандартною схемою функтор + інфінітив, де в ролі функтора ви-

ступують дієслова в способових формах (роз)починаю, став (основні, нейтральні), приступаєш, пройнявся, кинулися, смикнувся та ін. (додаткові, експресивно забарвлені). Власне кажучи, інхотативність виражається тільки функтором, тоді як інфінітив передає лексичне значення самої дії, стану.

Еволютивність виражається фазовим дієсловом *продовжую*, фінитивність — фазовими дієсловами *закінчую*, *скінчую*, *завершую*, *перестаю*, *припиняю*, *кидаю*.

Складений дієслівний присудок української мови має значні виражальні можливості стосовно функцій ФСП модальності. Він може виражати функції субполя потенційності (функції можливості та необхідності), оптативності та ін. У ролі функторів (чи модальних модифікаторів за іншою термінологією [ТФГ 1990, с. 127]) для вираження функцій можливості використовуються модальні дієслова в способових формах *можу*, *вмію*, розмовне *здужаю*, модальний предикатив *можна*. *Можу* і *можна* вживаються також для вираження функції пермітивності (дозволу), виступаючи аналогом слів *дозволяю*, *дозволено*. Функції необхідності зазвичай виражаються складним (подвійним, парним за іншою термінологією) присудком, але обмежено використовується також і складений дієслівний присудок з функторами *маю*, *мушу*. Функції оптативності виражаються широким набором різностильових функторів: *хочу*, *бажаю*, *волю*, *жадаю*, *прагну*, *стараюся*, *намагаюся*, *збираюся*, *нахваляється*, *рветься*, а також у формах умовного способу (*хотів би*, *бажав би*, *намагався б* і т. д.). Сюди ж можна віднести і деякі дієслова мислення, вжиті у вторинній функції: *думаю*, *мрію*.

До складу складних дієслівних присудків можуть входити також функтори з загальним значенням мисленнєвих процесів та психічних (рідше фізичних) переживань, наприклад: *забув*, *здогадався*, *обіцяв*, *встиг*, *поспішав*, *боявся*, *соромився*, *клявся*, *божився*, *втомився* і т. ін.

Попри відсутність інфінітива, в граматиці японської мови, звичайно, повинні бути інші засоби вираження вищенаведених функцій, оскільки вони мають категоріальний статус, а отже, відповідні ФСП з наведеними функціями існують і в японській мові.

Розглянемо спочатку граматичні конструкції японської мови, що відповідають українським конструкціям зі складним дієслівним присудком з фазовими функціями. У японській мові вони не особливо розвинені. Для вираження інхотативності в японській мові вживається аналітична конструкція *V-te(de)-kuru*, де *V* позначає основу дієслова, наприклад: *Gakusei-wa hon-o yonde-kimasu* 'Студент розпочне читати книжку', *Fuite-kimashita* 'Почав дути вітер', *Kare-wa hara-ga tatte kita* 'Він почав сердитися' (1). Вказана аналітична конструкція складається, власне, з двох частин — дієприслівника минулого часу (*V-te*) і частково десемантизованого дієслова, що виконує граматичну роль, *kuru*. Якщо зіставити з українським складеним дієслівним присудком, то допоміжне дієслово *kuru* можна порівняти з функтором *почав*, а дієприслівник минулого часу, що вказує на передування дії, — з функцією українського інфінітива. Причो-

му словникове значення дієслова *kuru* 'приходити, прибувати, наставати'. Тобто дослівний переклад на українську мову цієї японської конструкції матиме приблизно такий вигляд *Студент прочитавши настане*. Звичайно, українською мовою ця конструкція не має смислу, але в японській мові вона повністю граматикалізувалася, і японський мовець сприймає її саме як інхотативну категоріальну ситуацію (КС).

Подібні конструкції існують для вираження інших функцій фазовості — еволютивності та фінитивності. Еволютивність виражається конструкцією *V-te-iku*, тобто сполученням того ж самого дієприслівника минулого часу з допоміжним дієсловом *iku*, що окремо має значення 'іти', звідки цілком зрозуміле перенесення *imi*, *prohoduti* (про дію, процес), наприклад: *Mizu-wa fute-ikimashita* 'Вода продовжувала прибувати' (2). Фінитивність виражається конструкцією *V-te-shimau*, де дієприслівник сполучається з допоміжним дієсловом, що прямо відповідає українському функтору, означаючи 'закінчувати' (звичайно, ми перекладаємо інфінітивом умовно, бо японське дієслово *shimau* стоїть у так званій короткій формі теперішньо-майбутнього часу, що вважається словниковою), напр.: *Sono tegami-o kaite-shimaimashita* 'Я закінчив писати листа' (3).

Отже, у фазових конструкціях японської мови в ролі інфінітива (у зіставленні з українськими відповідними конструкціями), втрачаючи свої функції другорядного предиката, виступає дієприслівник минулого часу. Серед інших відповідників українського складеного присудка тільки функція пермітивності ФСП модальності виражається фразеологізованою синтаксичною конструкцією із таким дієприслівником *V-te* — *(mo)ii-desu* (варіант *(mo)yoroshii-desu*), напр.: *Koko-ni tabako-o sutte mo yoroshii-desu* 'Тут можна палити' (4).

У японській мові, як і в українській, засоби вираження ФСП модальності значно багатші. Функція можливості має два основні засоби для вираження — формотворчий і синтаксичний. Вона може творитися за допомогою суфіксів *-rare* (для дієслів з основами на *-iru/-eru*) та *-ru* (для дієслів з основами на *-u*), наприклад: *miru* 'бачити, дивитися' → *mirareru* 'можу бачити', *taberu* 'їсти' → *taberareru* 'можу їсти', *kasu* 'позичати' → *kaseru* 'бути спроможним позичити', *kau* 'купувати' → *kaeru* 'можу купити' (5) і т. д. У такому разі зіставлення з українським складним дієслівним присудком буде не цілком коректне через гетерогенність зіставляваних одиниць, що належать до різних мовних рівнів, хоч з послідовно формального боку й можна сказати, що суфікси тут виконують роль допоміжного дієслова з модальним значенням, а дієслівна основа ніби виступає в ролі інфінітива.

У японській мові є й інший спосіб вираження цієї потенційної функції — за допомогою фразеологізованої синтаксичної конструкції *V* (коротка форма теперішньо-майбутнього часу) — *koto-ga-dekimasu*, дослівний переклад якої означає 'справу є здатний зробити'. Синтаксичний спосіб вираження можливості функціонально практично не відрізняється від афіксального, позначаючи ту саму КС: *Ano ike-o miru-koto-ga-dekimasu* 'Я можу побачити той ставок',

Kuruma-o kau-koto-ga-dekimasu 'Я можу купити автомашину, *Kanji-o yomu-koto-ga-dekimasu* 'Я можу читати ієрогліфи' (6). В даному разі функтором є усталена граматична конструкція *koto-ga-dekimasu*, а в ролі лексичного ядра, яку в українській мові виконує інфінітив, виступає коротка форма теперішньо-майбутнього часу.

Для вираження заперечення можливості в японській мові поряд із вищевказаною конструкцією з негацією (*Kanji-o yomu-koto-ga-dekimasen* 'Я не можу читати ієрогліфи') вживається спеціальна заперечна конструкція *V* (основа дієслова повної форми теперішньо-майбутнього часу) — *wa-dekimasen*, наприклад: *Boku-wa ovgi-wa-dekimasen* 'Я не вмію плавати' (7). Подвійне заперечення можливості виражається конструкцією *V* (коротка заперечна форма) — *dewa-iraremasen*, наприклад: *Warawanai-dewa-iraremasen* 'Я не можу не сміятися' (8).

Функція необхідності в японській мові, як і в українській, має значний діапазон вираження. Однак враховуючи невеликий ступінь необхідності українського складеного дієслівного присудка з допоміжним дієсловом *маю*, що часто перетинається зі здогадністю, зупинимося тільки на найближчому японському відповідникові — конструкції *V* (коротка форма теперішньо-майбутнього часу) — *hazu-desu*: *Kare-wa modoru-hazu-desu* 'Він має повернутися' (9), тобто його повернення очікується. Українській конструкції з інтенсивнішою необхідністю відповідає японська конструкція *V* (основа заперечної короткої форми) — *nakucha-ike-masen*: *Anata-wa isoga-nakucha-ike-masen* 'Ти мусиш поквапитися' (10).

Зупинимося на найголовніших засобах японської мови у вираженні оптативної функції. Бажана дія виражається за допомогою формотворчих ресурсів. За допомогою суфікса *-tai*, що приєднується до основи повної форми дієслова теперішньо-майбутнього часу, створюються форми, що виражають внутрішнє бажання суб'єкта, тобто вживаються лише першою особою, наприклад: *Tokei-o kaitai* 'Я хочу купити годинника' (11). Бажання, що тим чи іншим чином виявляється зовні суб'єкта, виражається за допомогою суфікса *-tagaru*: *Kare-wa tokei-o kaitagarimasu* 'Він хоче купити годинника' (12). В обох випадках використовується та сама дієслівна основа, але форма внутрішнього бажання твориться як прикметникова категорія з таким же самим відмінюванням, а форма зовнішнього бажання — як дієслівна категорія.

Функція інтенційності субполя оптативності виражається стійким синтаксичним сполученням основи короткої форми теперішньо-майбутнього часу з компонентом *-tsumori-desu*, наприклад: *Tokei-o kau-tsumori-desu* 'Я збираюся придбати годинника' (13). Функція децизивності створюється додаванням до тієї ж дієслівної основи синтаксичного компонента *-koto-ni-suru*, наприклад: *Kiefu-e iku-koto-ni-shimashita* 'Я вирішив поїхати до Києва' (14).

Таким чином, у японській мові немає якогось одного засобу для вираження тих функцій, що в українській мові виражає неозначена форма дієслова. Найчастіше в цьому випадку використовується дієприслівник минулого часу (всі фазові функції) і коротка форма дієслова теперішньо-майбутнього часу (функ-

ції можливості, необхідності-здогадності, інтенційності та децизивності). Як точки дотику є між цими японськими формами й українським інфінітивом. Щоб відповісти на це питання, треба хоча б стисло з'ясувати суперечливу природу інфінітива.

Традиційно інфінітив розуміють як іменну форму дієслова, що подає дію (стан, процес) у найбільш абстрагованій формі, тобто вважають інфінітив дієсловом. Але така точка зору критикувалася вже здавна. Так, Л. Теньєр, який надав його вивченню чимало уваги, зробив висновок, що інфінітив не належить ні до дієслова, ні до іменника, а займає проміжне становище між ними [Теньєр Л. 1988, с. 433]. І справді, семантично і лексично інфінітив є дієсловом, оскільки вказує на дію (стан, процес). На семантико-синтаксичному під рівні інфінітив може замішувати позиції і дієслова, і іменника, і прикметника, і прислівника. І. Р. Вихованець, вслід за Л. Теньєром, вказує, що з погляду синтаксичної деривації інфінітив є іменниково-дієслівним перехідним утворенням, специфіку якого становить різний спосіб закріпленості за іменниковою і дієслівною сферами [Вихованець І. Р. 1988, с. 82]. Із цих міркувань можна зробити важливий висновок: інфінітив у синтаксичному плані не є стабільною формою і функціонально може виявляти коливання між іменником та дієсловом, меншою мірою прикметником і прислівником. Коли інфінітив транспонується в синтаксичний іменник і виступає у функції підмета, своїми характеристиками він зближується з іменником, але не досягає повної тотожності (так, наприклад, він залишається незмінним). Коли ж він виступає компонентом предиката як смислове дієслово, то набуває яскравих дієслівних характеристик, які теж не повністю досягають рівня повноцінної дієслівної форми, адже майже всі граматичні функції виражаються допоміжним дієсловом, проте таку ж саму позицію може займати й іменник у складеному іменному присудку.

Таким чином, амплітуда коливання інфінітива у складеному дієслівному присудку зближує його з дієсловом. Схожа картина спостерігається і в японській мові. Найвизначніша граматична ознака японського дієслова — наявність категорії синтаксичної завершеності. Річ у тому, що порядок синтаксем у структурі японського речення досить строгий, і будь-яке відносно закінчене речення повинно завершуватися предикатною синтаксемою. Розрізняють три основні синтаксичні позиції слів у японській граматиці: початкову, серединну і прикінцеву. У ролі предикатних синтаксем, звичайно, виступають дієслова, інші частини мови можуть займати позицію предиката тільки разом із спеціальним предикатором, функцію якого в українській мові виконує дієсловозв'язка. Отже, неприкінцева позиція дієслова в структурі японського речення повинна сигналізувати про часткову втрату цим дієсловом власне дієслівних ознак і пересування його в бік іменника.

До серединних форм давньояпонської мови належали: сполучні форми, умовно-часові, причинові та допустові дієприслівники від дієслів та прикметників, а також причинові дієприслівники на *-mi* від прикметників [Сыромятников Н. А. 1972, с. 116].

Дісприслівник як вторинний предикат ніколи не може завершувати речення, тому використання його всередині речення як підпорядкованої головному предикатові напівпредикативної синтаксеми, а також у складі складеного предиката, річ звичайна (див. приклади (1), (2), (3), (4) тобто він займає свою природну серединну позицію і завжди залишається незмінним. Інша річ — коротка форма теперішньо-майбутнього часу, що може завершувати речення. Цим вона близька до ядерної дієслівної форми японської граматики — повної форми теперішньо-майбутнього часу, і ядерною вона є тому, що найконцентрованіше і найпослідовніше виявляє ознаки дієслова: вона ніколи не може займати непередикатну позицію. Щоправда, у складених предикатах вона зазвичай частково делексикалізується, зазнає лексичної десемантизації, перетворюючись більше на граматичний показник. Коротка ж форма теперішньо-майбутнього часу не є ядерною, бо часто здатна переходити у напівпредикатні і непередикатні (серединні) позиції (випадки (6), (9), (13), (14). Це значить, що вона здатна частково втрачати ознаки дієслова і теж зближуватися з іменником. Крім позиційного зближення, відбувається також і морфологічне зближення: коротка форма втрачає здатність змінюватися, часові, видові способові, станові та ін. функції нейтралізуються. Так, наприклад, минулий час до речення (6) буде *Kanji-o yomu-koto-ga-dekimashita* зі зміною форми теперішнього часу ядерного дієслова *dekimasu* на форму минулого часу *dekimashita*, до речення (13) *Tokei-o kau-tsumori-deshita* 'Я збирався придбати годинника' зі зміною форми теперішнього часу дієслова-зв'язки *desu* на форму минулого часу *deshita*, тоді як короткі форми *yomu*, *kau* виявляються ніби "скам'янілими" і не проявляють ніякого морфологічного життя, виконуючи роль носія лексичного значення. Те ж саме відбувається і при зміні семантики речення на заперечну теперішнього чи минулого часу, наприклад: *Tokei-o kau-tsumori-dewa-arimasen* 'Я не збираюся придбати годинника'; *Tokei-o kau-tsumori-dewa-arimasen-deshita* 'Я не збирався придбати годинника'.

Граматичне навантаження повної дієслівної форми з частковою лексичною десемантизацією і лексичне навантаження короткої форми з її значною деморфологізацією у японській мові цілком відповідають частково лексично-десемантизованим дієсловам-функторам з граматичними показниками і деморфологізованому інфінітиву, що виконує роль лексико-семантичного ядра у складеному дієслівному присудку в українській мові. Отже, завдяки особливій серединній позиції в реченні способова коротка форма дієслова в японській мові, втрачаючи деякі ознаки власне дієслова, набуває певних іменних ознак, тобто стає синтаксичним інфінітивом.

Проте це не єдиний спосіб творення синтаксичного інфінітива. Так, у реченні (6) у функції, подібній до функції українського інфінітива, виступає *oyogi-wa* — основа повної дієслівної форми з субстантиватором *-wa*. Більшість японських мовознавців називає такі форми дієслівними іменниками [Напр.: Gisaburo N. Kiyose 1995, с. 51]. Вони дійсно є такими, коли виступають у позиції суб'єкта чи об'єкта, напр.: *Oyogi-wa kenkō-ni ii-desu* 'Плавання корисне

для здоров'я'. Одначе в позиції компонента складеного предиката навіть приєднанням субстантиватора *-wa* не втрачаються всі ознаки дієслова, форм знову ж таки займає проміжне, притаманне інфінітиву, положення між іменником та дієсловом, а отже, може бути потрактована як синтаксичний інфінітив.

У бажальних КС (10) в японській мові використовуються повна форма дієслова теперішньо-майбутнього часу, одначе слід звернути увагу, що після формотворчого акту дієслово переходить до розряду прикметників, тобто також частково втрачає свої дієслівні властивості і пересувається в бік імен, що притаманне й українському інфінітиву.

І нарешті випадок (9) із функцією необхідності, коли основа дієслова закінчується на голосну *-a*, тобто є короткою заперечною формою теперішнього часу. Власне, така основа є лише варіантом афірмативної короткої основи теперішнього часу, і її наявність тут зумовлена етимологією даної усталеної синтаксичної конструкції, яка є негативною. Тобто в даному разі йдеться про той же синтаксичний інфінітив, але з функцією заперечення, а не ствердження.

Цікавим випадком видається вираження у японській мові КС із моторно-цільовою функцією на перетині з рядом інших функцій, насамперед модальних. В українській мові така КС виражається трьохелементним присудком, що утворюється не поступовим ускладненням простіших одиниць, а виникає у цілому для вираження певних процесів людського мислення [Іваницька 1986, с. 83]. Такий трьохелементний присудок складається з модального дієслова в особовій формі (*можу, хочу, збираюся, дозволяю, гадаю* і т. д.), першого інфінітива (дієслова *іти, піти, прийти, побігти, поїхати, приїхати, полетіти, прилетіти, повернутися* і т. ін.) та другого інфінітива, що вказує на мету руху, напр.: *Я хочу піти купити черевики* (15); *Ввечері ти можеш піти подивитися кінофільм* (16). Ми вже знаємо, які японські конструкції відповідають першим двом компонентам українського трьохелементного присудка: *хочу піти — ikitai, можеш піти — itte-ii-desu*. Другий інфінітив виражається основою повної дієслівної форми з субстантиватором *-ni*, що вказує на напрямок руху і водночас переводить дієслово в субстантив, напр.: *Kutsu-o kai-ni ikitai-desu* (15); *Konya eiga-o mi-ni itte-ii-desu* (16).

Таким чином, зіставне дослідження українського складеного дієслівного присудка в його функціональних варіантах та відповідних японських конструкцій показує, що у японській мові немає морфологічного інфінітива, але є синтаксичний інфінітив. Функцію інфінітива української мови виконують найчастіше короткі форми дієслів теперішньо-майбутнього часу без спеціального субстантиватора в японській мові (як афірмативного, так і негативного характеру), а також основи повних форм дієслів із синтаксичними суфіксами — частками-субстантиваторами *-wa, -ga, -no, -ni* та ін., що визначається синтаксичною серединною позицією вказаних засобів японської мови та пересуванням в бік іменника через часткову втрату суто дієслівних ознак. Глибинною

причиною, вочевидь, може бути аморфно-аглютинативний характер японської мови з досить частотною граматикалізацією словосполучень і перетворенням їх на граматичні синтаксеми зі значно послабленою лексичною семантикою.

Дісприслівники минулого часу на *-te* слід вважати лише ізофункціональним щодо українського інфінітива засобом, тлумачити дісприслівники в розглядуваній позиції як синтаксичний інфінітив навряд чи доцільно.

Література

1. Бондар О. І. Темпоральні відношення в сучасній українській літературній мові: Система засобів вираження. — Одеса: Астропринт, 1996.
2. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті. — К.: Наукова думка, 1988.
3. Іваницька Н. Л. Двоскладне речення в українській мові. — К.: Вища школа, 1986.
4. Сыромятников Н. А. Древнеяпонский язык. — М.: Наука, 1972.
5. Теньер Л. Основы структурного синтаксиса. — М.: Прогресс, 1988.
6. Теория функциональной грамматики: Темпоральность. Модальность. — Л.: 1990.
7. Gisaburo N. Kiyose. Japanese Grammar: A new approach. — Kyoto: Kyoto University Press, 1995.

Summary

In the article the infinitive function system of Ukrainian in the compound verbal predicate in the contrastive comparison with Japanese has been investigated. There is a syntactical infinitive in Japanese, which is expressed by short verbal forms, and full verbal form stems with syntactic suffixes in place of morphological one in Ukrainian.

Key words: morphological infinitive, syntactical infinitive, function, Ukrainian, Japanese.